

Anmeldelse: Tysklands skyld – eller ingens?

Af Ib Faurby

To stærkt anmelderroste bøger af henholdsvis en australsk og en canadisk professor forsøger at besvare spørgsmålet om, hvordan det kunne gå til, at Europa kastede sig ud i verdenskrigens kollektive vanvid. Har man interesse og tålmodighed er begge bøger enkelt fremragende læsning.

Christopher Clark: *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914.* Penguin Books, 2012.

Margaret MacMillan: *The War That Ended Peace. How Europe Abandoned Peace for the First World War.* Profile Books, 2013.

I august 1914 kastede de europæiske statsledere verden ud i en grusom og meningsløs krig. Første Verdenskrig blev et vendepunkt i Europas historie. Ikke alene sluttede en længere fredsperiode, af Stefan Zweig betegnet som 'sikkerhedens gyldne æra'. Krigen blev også indledningen til det, der er blevet kaldt 'voldens århundrede'. Op mod 65 mio. soldater blev mobiliseret i løbet af krigen. De menneskelige tab

var enorme. Historikerne er ikke enige om, hvor store, men antallet af dræbte løb op i et tocifret millionbeløb. Det samme gjorde antallet af sårede og lemlæstede. Krigen satte dybe politiske, økonomiske, kulturelle og demografiske spor. Fire imperier gik til grunde, og nye stater opstod.

Krigen blev ikke den krig, der gjorde en ende på al krig, som bl.a. præsident Woodrow Wilson havde sagt. Nederlaget og Versailles-traktatens drakoniske bestemmelser lagde i stedet grunden til den nazistiske revanche og endnu en verdenskrig samt (indirekte) til den kolde krig. Den amerikanske forfatningsteoretiker og sikkerhedspolitiske analytiker Philip Bobbitt kalder tiden fra 1914 til 1991 for 'den lange krig', Første og Anden Verdenskrig samt den kolde krig.

Hvordan kunne det gå så galt? Det er der skrevet uendelig meget om. I 1990 foretog en britisk historiker en opgørelse over litteraturen om Første Verdenskrig. Han nåede til 25.000 bøger og artikler i fagtidsskrifter. Og det er fortsat. I forbindelse med 100-året for krigsudbruddet er yderligere bøger, tidskrifts- og avisartikler samt talrige tv-programmer kommet til. Intet tyder dog på, at debatten om krigens årsager, forløb og konsekvenser vil slutte hermed.

Ib Faurby er cand. scient. pol., tidligere chefkonsulent ved Forsvarsakademiet

Hvordan kunne det gå så galt? Det er der skrevet uendelig meget om. I 1990 foretog en britisk historiker en opgørelse over litteraturen om Første Verdenskrig. Han nåede til 25.000 bøger og artikler i fagtidsskrifter.

Hvem bar 'skylden' for Første Verdenskrig? Det var og er stadig det store spørgsmål blandt historikere. I Versailles-traktaten lagde sejrherrene entydigt skylden på Tyskland og dets allierede. (Forhandlingerne om fredsslutningen er behandlet af Margaret MacMillan i *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War* (2001); dansk udgave Paris 1919. Da den store krig sluttede (2004)).

I mellemkrigsårene udgav både sejrherre og besejrede selektive dokumentsamlinger om optakten til krigen i håb om at påvirke eftertidens opfattelse af deres roller. I 1926 udgav det tyske udenrigsministerium således den 57 bind store *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinete 1871-1914*. Formålet var at afvise Versailles-traktatens stigmatisering af Tyskland.

Tysk syndebug?

Især britiske og franske historikere har fastholdt Tysklands skyld. Så sent som i 2002 udgav den anerkendte britiske militærhistoriker Michael Howard en bog om første verdenskrig (*The First World War*; dansk udgave Den Første Verdenskrig (2004)), hvori han skrev, "at det var de herskende klasser i det kejserlige Tyskland, der i sidste ende var ansvarlige for krigen udbrud såvel som dens fortsættelse".

Nok så interessant er den tyske debat fra Fritz Fischers *Griff nach der Weltmacht* i 1961 til Gerd Krumerichs netop udsendte bog, *Juli 1914. Eine Bilanz*, der, som omtalt af Peter Wivel i dette nummer af Udenrigs, entydigt lægger ansvaret for krigen på Tyskland.

På den baggrund er det bemærkelsesværdigt, at to angelsaksiske historikere i anledning af 100-året har udgivet bøger,

der konkluderer anderledes. De to stærkt anmelderroste bøger er skrevet af en canadisk professor ved Oxford University (Margaret MacMillan) og en australsk professor ved Cambridge University (Christopher Clark). Bøgerne drejer sig ikke om krigen forløb eller langsigtede konsekvenser, men forsøger at besvare spørgsmålet om, hvordan det kunne gå til, at Europa kastede sig ud i verdenskrigens kollektive vanvid – i MacMillans formulering: hvorfor den lange fredsperiode ikke fortsatte.

Begge beskriver detaljeret den interne udvikling i de europæiske stormagter og i disses indbyrdes magtspil fra slutningen af 1800-tallet og frem til de fatale dage i juli-august 1914. De to bøger rummer også levende beskrivelser af de (relativt få) centrale aktører i det storpolitiske spil, de to kejsere og tsaren, stats- udenrigs- og forsvarsministre samt de militære ledere og de vigtigste diplomater.

Engen omtale kan yde blot tilnærmelsesvis retfærdighed over for de to forfatteres indsats, bøgernes detaljerighed og læsværdighed. Clark og MacMillan er enige om, at krigen ikke var uundgåelig, men trods den fælles overordnede problemstilling og meget fælles stof, griber de beskrivelsen af optakten til krigen ganske forskelligt an.

MacMillans perspektiv er bredere end Clarks. Flere kapitler har karakter af en kultur- eller åndshistorisk beskrivelse af perioden fra omkring 1880'erne og frem til krigsudbruddet. Hun indleder med Verdensudstillingen i Paris, der ikke mindst fejrede den europæiske civilisations landvindinger. Der var en levende fremskridtstro og en aktiv, tværnational fredsbevægelse. Den teknologiske udvikling, den fælles europæiske kultur, rationalitet og ikke mindst den

gensidige økonomiske afhængighed skabe forestillinger om, at krig mellem de europæiske stormager var fortid, fordi krig ville være alt for omkostningsfuld.

Der var dog også toner, der havde en ganske anden klang. På Verdensudstillingen kunne man se nye våben med større ødelæggelseskraft. MacMillan redegør for socialdarwinismen, den perverterede udgave af udviklingsteorien, der sammen med militarisme skabte forestillingen om de stærke staters overlevelse på bekostning af de svage og af krig som en naturlig del af international politik – ja, sågar som en åndelig styrkelse af folket. Fredsbevægelserne og krav om nedrustning skyldtes ifølge den russiske udenrigsminister, Aleksandr Izvolskij, 'jøder, socialister og hysteriske kvinder'.

I begyndelsen af århundredet og til kort før krigsudbruddet stod det ikke klart, at det var Tripelalliancen og Entente Cordiale, der ville komme til at stå over for hinanden i et væbnet opgør. Perioden var præget af stormagternes gensidige mistillid og diplomatiske manøvreringer. MacMillan ser i denne udvikling en løbende indsnævring af aktørernes handlemuligheder: Bosnien-krisen (1908), Balkan-krigene (1912-13) og de to Marokko-kriser (især den anden, 1911) bidrog til en konsolidering af de to grupperinger, men også til forestillinger om, at militær afskrækkelse og diplomatisk krisestyring kunne forhindre større væbnede konflikter.

Clark begynder et helt andet sted. Hans første kapitler drejer sig om den politiske udvikling i Serbien og Østrig-Ungarn. Selvom Clark også behandler årene forud for krigen, så lægger han større vægt på udviklingen i de fem uger fra mordet på ærkehertug Franz Ferdinand i Sarajevo frem til den tyske invasion af Belgien. Han betegner Serbien som den 'blinde plet' i historieskrivningen om krisen i juni 1914. Men det er nødvendigt at tage udgangspunkt i de to lande for at forstå, hvorfor en konflikt på Balkan kunne føre til en verdenskrig.

Den fransk-russiske alliance knyttede – trods parternes forskellige motiver – de to magters (og Europas) skæbne til et voldeligt og turbulent Serbien. Clark er også kritisk over for 'Serbiens venner'. Deres afvisning af Østrig-Ungarns krav om indseende med og indflydelse på Serbiens efterlevelse af det østrig-ungarske ultimatum efter mordet i Sarajevo som uforenelige med 'Serbiens suverænitet', finder Clark urimelig. Til de forfattere, der blot ser mordene i Sarajevo som Østrig-Ungarns anledning til et opgør med Serbien, bemærker Clark, at vi med 11. september 2001 har set, hvordan en enkelt, symbolsk begivenhed grundlæggende kan ændre den internationale situation. Verdenskrigen var ifølge Clark ikke resultatet af lang tids undergraven af det internationale system, men af de umiddelbare rystelser i sommeren 1914.

Hvorfor eller hvordan

Om ansvaret for krigen skriver MacMillan i bogens sidste sætning: " ... hvis vi ønsker at rette en [anklagende] finger fra det 21. århundrede, kan vi beskyldte dem, der førte Europa i krig for to ting. Først for deres manglende fantasi til at se, hvor ødelæggende konflikten ville blive, og for det andet deres manglende mod til at imødegå dem, der sagde, at der ikke var noget valg tilbage bortset fra krig. Der er altid et valg".

Men nogle var mere skyldige end andre. Østrig-Ungarns "forrykte beslutning om at udslette Serbien", Tysklands beslutning om at støtte Østrig hele vejen (den såkaldte blankocheck og opfordring til at handle hurtigt), og Ruslands iver efter at mobilisere, "forekommer mig at bære hovedansvaret for krigsudbruddet. Hverken Frankrig eller Storbritannien ønskede krig, om end man kan hævde, at de kunne have gjort mere for at standse den".

Clark finder det meningsløst at diskutere skyld. I sin mest markante formulering skriver han, at placering af skyld forudsætter en dokumentation, der viser, at krigen

var planlagt, og at beslutningstagerne var drevet af en klar hensigt. Den tolkning kan ikke, skriver han, understøttes med beviser. Første Verdenskrigs udbrud er ikke en kriminalgåde. ”Der er ingen rygende pistol i denne historie, eller snarere, der er en i hånden på hver eneste af hovedaktørerne. Set i det lys var krigsudbruddet en tragedie, ikke en forbrydelse”.

Clark skelner mellem ’hvorfor’ og ’hvordan’, det kom til krig. Selvom de to spørgsmål ikke logisk kan adskilles, så fører de i forskellig retning, skriver han. Spørgsmålet ’hvorfor’ fører til undersøgelse af faktorer som imperialism, nationalisme, oprustning, finansielle forhold og militær mobilisering samt forestillinger om national ære. Det er centrale temaer hos MacMillan, men, skriver Clark, selvom disse emner kan give analysen en vis klarhed, kan de også vildlede ved at skabe en illusion om opbygning af et pres, der blot gjorde beslutningstagerne til redskaber for kræfter, der var uden for deres kontrol.

Spørger man i stedet ’hvordan’, tvinges man til at undersøge interaktionen mellem de centrale aktører. Krisen var, ifølge Clark, kulminationen på en kæde af sådanne komplicerede interaktioner. Formålet med analysen er at identificere de beslutninger, der førte til krigen, og at forstå de overvejelser og følelser, der lå bag disse beslutninger. Beslutningstagerne var en (lille) gruppe mænd, der i betydelig grad delte en fælles kultur. Hertil ville MacMillan formentlig sige, at det er grunden til, at hun lægger så stor vægt på den kulturhistoriske baggrund for krigen.

Armageddon

Forestillingerne om en kommende europæisk storkrig var uklare. Nogle mente, at den ville blive kort; andre frygtede en lang. Selv den tyske generalstabschef, Helmuth von Moltke den Yngre, der var ansvarlig

for at gennemføre Schlieffen-planen om en hurtig nedkæmpelse af Frankrig, havde sin tvivl. Han frygtede at krigen kunne trække ud i årevis og føre til umådelige ødelæggelser. Storbritanniens premierminister Herbert Asquith talte i juli 1914 om ’et kommende Armageddon’; franske og russiske generaler forudså en ’udryddelseskrig’.

”De vidste det”, skriver Clark, ”men følte de det virkeligt?” Ingen af de involverede stater krigsmål stod i noget som helst rationelt forhold til den katastrofe, der fulgte. ”Mange af tidens forestillinger om en kort krig og frygten for en lang synes . . . at have ophævet hinanden”.

”I den forstand var beslutningstagerne i 1914 søvngængere, vagtsomme, men uden at se, plaget af drømme, men blinde over for virkeligheden af de rædsler, de var ved at påføre verden”, lyder Clarks sidste sætning. Flere historikere, deriblandt Gerd Krumerich, har afvist ’søvngængertesen’ og fastholder, at selvom Clark skulle have ret, så sov de tyske ledere meget tungere end de øvrige.

Michael Howard vidste naturligvis, at ikke alle ville være enige med ham i spørgsmålet om Tysklands skyld. ”Men en redegørelse for krigen, der tilfredsstiller alle, ville, om den så skulle være mulig, så ganske afgjort ikke kunne holdes på den til rådighed stående plads og i givet fald også blive stort set ulæselig”.

Debatten om især Clarks bog bekræfter, at der ikke er skabt enighed om skyldsspørgsmålet og næppe nogen sinde vil blive det. Både Clark og MacMillan bruger langt mere plads end Howard på blot at analysere optakten til krigen. Men trods deres store detaljerighed er de ikke ’ulæselige’.

Har man interesse og tålmodighed er begge bøger – deres forskelligheder til trods – ganske enkelt fremragende læsning.